

Vrijheid versus veiligheid

Wie steunt vrijheidsbeperking omwille van veiligheid in Nederland?

Giedo Jansen, Jochem Tolsma en Nan Dirk de Graaf¹

Summary

Liberty versus Security

Who supports the restriction of personal freedom by governmental means in order to increase collective security?

The question of this paper is 'what affects people's willingness to trade-off individual liberty for security?' We assess who agrees with the statement that restriction of personal freedom by governmental means is allowed in order to increase security. We further investigate the support for concrete security measures which encroach on individual liberty and privacy. Various hypotheses are tested using the Dutch National Freedom Survey 2005 (NVO2005). We find that characteristics of vulnerability have a stronger influence on the support for concrete measures than on the general willingness of people to trade-off liberty for security. Contrary to our predictions this also holds for factors related to social conservatism. Furthermore, we found that social groups subscribing to conservative norms are more likely to support freedom limiting security measures. Remarkably, the same also applies to people holding liberal political views.

1. Inleiding

Dit onderzoek richt zich op de bereidheid van Nederlanders om individuele vrijheid en privacy in te leveren ten behoeve van veiligheid. De achtergrond van dit onderzoek wordt gevormd door een reeks van recent ingevoerde overheidsmaatregelen die enerzijds tot doel hebben om de veiligheid te vergroten, maar anderzijds inbreuk maken op persoonlijke vrijheid en privacy van burgers.

Het bevorderen van – met name de nationale – veiligheid is de laatste jaren een belangrijk onderwerp van politiek debat geweest. De terreuraanslagen in de Verenigde Staten (september 2001), Madrid (maart 2004) en Londen (juli 2005) en de moord op Theo van Gogh (november 2004) hebben hiertoe aanleiding gegeven. De aandacht voor veiligheid en terrorisme heeft bij de Nederlandse regering geleid tot nieuwe veiligheidsmaatregelen. Deels zijn deze maatregelen

len strafrechtelijk van aard; zoals de Wet Terroristische Misdrijven. Deze wet stelt rekrutering en samenspanning met als doel een ernstig terroristisch misdrijf te plegen apart strafbaar en biedt ruimte om misdrijven zwaarder te bestraffen wanneer zij met een 'terroristisch oogmerk' worden gepleegd (ministerie van Justitie, 2004). Een andere ontwikkeling is dat de Nederlandse overheid, ten einde terroristische aanslagen te voorkomen, de bevoegdheden van politie en justitie heeft uitgebreid. Lewis (2005) laat de tendens vanaf 1995 in de Verenigde Staten zien om overheidsbevoegdheden uit te breiden als antwoord op terroristische misdrijven, om zodoende de regering meer armslag te geven bij het opsporen en vastzetten van mogelijke terroristen. Ook voor Nederland geldt dat de terroristische aanslagen van 11 september 2001 aanleiding hebben gegeven tot verruiming van opsporingsbevoegdheden van politie en justitie. Het afluisteren van telefoongesprekken en het controleren van internetverkeer was al langer toegestaan door de Wet Bijzondere Bevoegdheden tot Opsporing (Staatsblad, 1999). Recentelijk heeft de Eerste Kamer haar goedkeuring uitgesproken om het gebruik van bijzondere opsporingsmethoden verder te verruimen:

Voor inzet van bijzondere opsporingsbevoegdheden is niet langer een 'redelijk vermoeden' van een strafbaar feit nodig. (...) Daarnaast mag de officier van justitie volgens het wetsvoorstel in bepaalde gebieden personen preventief laten fouilleren. (...) [En komen] er meer bevoegdheden om in een verkennend onderzoek informatie te verzamelen (...) (persbericht Justitie 14-11-2006).

Naast verruiming van opsporingsmethoden om de terreurdreiging te beperken zijn er in Nederland ook meer algemene maatregelen getroffen ter bevordering van de veiligheid. Ten eerste is de groeiende inzet van bewakingscamera's door gemeenten te noemen. Het College Bescherming Persoonsgegevens (CBP) rapporteert niet alleen een toename van de hoeveelheid camera's in het publieke domein, ook het aantal plekken waar cameratoezicht wordt ingezet en de technische mogelijkheden van cameratoezicht zijn sinds 1997 gestegen (CBP, 2004). In vrijwel alle gemeenten waar sinds eind jaren negentig cameraprojecten zijn gestart, hebben deze projecten tot doel om veiligheid te vergroten, geweld tegen te gaan, overlast te verminderen en strafbare feiten te voorkomen (Geelhoed, 2005). Een andere recente maatregel die ertoe moet leiden dat de publieke veiligheid wordt vergroot, is de Wet op de Uitgebreide Identificatieplicht (Staatsblad, 2004). Deze wet stelt dat iedereen in Nederland ouder dan 14 jaar een identificatiebewijs moet kunnen tonen wanneer de politie of andere toezichthouders daar om vragen. Deze maatregel past in een brede beleidsdoelstelling om criminaliteit en overlast te verminderen, en de rechtshandhaving te versterken (ministerie van Justitie, 2003).

Bovengenoemde verruiming van overheidsbevoegdheden zijn gericht op het waarborgen van veiligheid en het verminderen van gevoelens van onveiligheid. Ongeacht de vraag of de beoogde doelen worden gerealiseerd, hebben dergelijke maatregelen soms verstrekkende gevolgen voor de individuele privacy en burgerlijke vrijheden. De publieke, politieke en juridische discussie over bovengenoemde maatregelen concentreert zich voornamelijk op vragen over de toelaatbaarheid en wenselijkheid met betrekking tot de begrenzing van individuele vrijheid ten

behoefte van meer veiligheid. Er wordt gezocht naar een ‘nieuwe balans’ tussen beiden (Gould, 2002; Waldron, 2003; Duthler, 2005). Aan de hand van dit onderzoek willen wij een bijdrage leveren aan het maatschappelijke debat door niet alleen te laten zien in hoeverre burgers bereid zijn vrijheden te verruilen voor veiligheid, maar door bovenal verschillen tussen mensen in deze houding te verklaren. De vraag die in dit onderzoek centraal staat is: *Welke (a) individuele kenmerken en (b) contextuele kenmerken verklaren de bereidheid van Nederlanders om individuele vrijheid in te leveren ten behoeve van veiligheid?*

Dit paper richt zich op Nederland en kan derhalve als een uitbreiding van het Amerikaanse onderzoek worden beschouwd (Davis & Silver, 2004; Huddy, Feldman, Taber & Lahav, 2005). Het verschil tussen beide landen is dat in de Verenigde Staten burgerlijke vrijheden onder druk kwamen te staan na de terroristische aanslagen van 11 september 2001, terwijl in Nederland de moderne terreurdreiging zich tot op heden niet manifesteerde in een (grootschalige) aanslag. Toch lijkt ook hier het individuele recht op privacy steeds meer op gespannen voet te staan met de veiligheid. In tabel 1, afkomstig uit het onderzoek van Verzijden en Nauta (2005), is te zien dat Nederlanders maatregelen als cameratoezicht, identificatieplicht en fouilleren aanvaardbaarder vinden dan huiszoekingen, preventieve hechtenis en het af luisteren van de telefoon. Hoewel de tabel inzicht geeft in de houding van Nederlanders ten opzichte van dergelijke vrijheidsbeperkende veiligheidsmaatregelen, worden er geen verklaringen voor die houdingen gegeven. In deze bijdrage richten we ons op de verklaring van de algemene bereidheid vrijheid in te leveren ten behoeve van veiligheid en op de verklaring van de steun voor concrete vrijheidsbeperkende veiligheidsmaatregelen. We leiden hypothesen af uit de theorieën die onveiligheidsgevoelens verklaren (Elchardus, De Groof & Smits, 2005; Rountree, 1998; Van Wilsem, 1997) en de literatuur ten aanzien van conservatieve waardenoriëntaties (Middendorp, 1978 en 1991; Scheepers, Ester & De Witte, 1999a; Scheepers, Te Grotenhuis & Bosch, 1999b). We toetsen deze hypothesen met data afkomstig van het Nationale Vrijheidsonderzoek 2005 (Verzijden & Nauta, 2005), waar tot voor kort alleen beschrijvende statistieken van bekend waren. Deze data zijn aangevuld met unieke gegevens die betrekking hebben op de mate van sociale desorganisatie en criminaliteit binnen de buurt waar mensen leven. Op deze manier kunnen we met recente gegevens een voor Nederland bijzondere onderzoeksvraag beantwoorden over een actueel onderwerp.

Tabel 1: Aanvaardbaarheid van vrijheidsbeperkende veiligheidsmaatregelen in percentages

	aanvaardbaar	neutraal	onaanvaardbaar
<i>Veiligheidsmaatregelen</i>			
Cameratoezicht	88	6	6
Identificatieplicht	81	7	12
Fouilleren	63	16	21
Afluisteren telefoon	45	18	36
Bekijken internetverkeer	55	17	28
Huiszoeking	49	16	35
Preventieve hechtenis	46	21	33

Bron: Verzijden en Nauta, 2005. Nationaal Vrijheidsonderzoek

2. Theorieën en hypothesen

‘Vrijheid’ en ‘veiligheid’ worden niet zelden als twee conflicterende grondrechten beschouwd. Zo spreekt Lewis (2005: 18) in dit verband van een ‘*onvermijdelijke spanning*’ tussen beide ‘*kernwaarden*’. Door het invoeren van identificatieplicht, preventief fouilleren, af luisteren van telefoongesprekken, cameratoezicht, preventieve hechtenis en het controleren van het internet-verkeer verandert de balans tussen beide waarden in meer veiligheid en, veelal als onbedoeld gevolg, minder vrijheid.

Aan de hand van theorieën omtrent onveiligheidsgevoelens formuleren we zowel hypothesen over de samenhang tussen individuele kenmerken en steun voor vrijheidsbeperking als over de samenhang tussen kenmerken van de leefomgeving van mensen en de steun voor vrijheidsbeperking. We formuleren eveneens verwachtingen aan de hand van onderzoek naar conservatieve waardenoriëntaties. Binnen de ideologie van het conservatisme wordt er meer belang gehecht aan de sociale gemeenschap dan aan individuele vrijheden. Weerstand tegen individuele vrijheden met betrekking tot culturele normen is immers een belangrijke onderliggende waarde van het (sociaal-cultureel) conservatisme (Middendorp, 1978; Scheepers e.a., 1999a; Van der Meer, 2006).

2.1 Onveiligheidsgevoelens

In de literatuur over onveiligheidsgevoelens zijn twee dominante paradigma's te onderscheiden, het rationalistische paradigma en het symbolische paradigma (Elchardus e.a., 2005). Het *rationalistische paradigma* beschouwt onveiligheidsgevoelens als ‘een individuele, rationele (en relatief correcte) inschatting van de kans op slachtofferschap en van de gevolgen ervan’ (Elchardus e.a., 2005: 49). Kwetsbaarheid staat in dit paradigma centraal. Kwetsbare groepen zijn minder in staat om zichzelf te verweren, waardoor zij zich onveiliger zullen voelen (Van Wilsem, 1997; Rountree, 1998). Ook binnen het *symbolische paradigma* worden onveiligheidsgevoelens gevormd door sentimenten van dreiging en weerloosheid (Elchardus e.a., 2005). Het verschil met het rationalistische paradigma is erin gelegen dat de ervaren onveiligheid niet noodzakelijk door (inschattingen van) criminaliteit wordt ingegeven, maar dat er eerder sprake is van een algemeen gevoel van onbehagen dat wordt geprojecteerd op angst voor criminaliteit. Het symbolische paradigma biedt echter geen exacte verwachtingen over hoe gevoelens van weerloosheid tot stand komen.

Volgens de kwetsbaarheidstheorie uit het rationalistische paradigma voelen mensen zich onveiliger doordat zij hun kans op slachtofferschap en de gevolgen hiervan hoger in schatten. Vrouwen en ouderen zijn fysiek kwetsbaarder, voor hen zijn de (gepercipieerde) gevolgen van slachtofferschap van een geweldsdelict groter dan voor mannen en jongeren. Sociaal kwetsbaar zijn groepen waarvoor het (objectieve) risico om slachtoffer te worden relatief hoog is en groepen waarbij de financiële en sociale hulpbronnen ontbreken waardoor de gevolgen van slachtofferschap ernstiger zullen zijn. Voorbeelden zijn etnische minderheden en lage inkomensgroepen (Taylor & Hale, 1986). Kwetsbaarheid leidt volgens deze theorie tot preventief gedrag om

de kans op slachtofferschap te reduceren (Elchardus e.a., 2005). Om het tekort aan weerbaarheid te compenseren is het aannemelijk dat kwetsbare groepen in de samenleving de overheid meer bevoegdheden willen verlenen om hun veiligheid te waarborgen. Bijgevolg is het te verwachten dat kwetsbare groepen veiligheidsmaatregelen vaker zullen aanvaarden. Wanneer we er conform de kwetsbaarheidstheorie van uitgaan dat vrouwen en ouderen fysiek kwetsbaarder zijn en dat een lage opleiding en huishoudsamenstelling (alleen wonen) indicatoren zijn voor sociale kwetsbaarheid (Rountree, 1998), dan kunnen we de volgende hypothese formuleren:

1. *(a) Ouderen, (b) vrouwen, (c) alleenstaanden en (d) lager opgeleiden steunen het begrenzen van vrijheid ten behoeve van veiligheid vaker dan (a) jongeren, (b) mannen, (c) niet-alleenstaanden en (d) hoger opgeleiden.* (kwetsbaarheidshypothese)

De kwetsbaarheidshypothese gaat ervan uit dat kwetsbare groepen banger zijn. Echter volgens het symbolische paradigma is rationele kwetsbaarheid niet de enige verklaring voor angstgevoelens; ook door de media en socialisatie kunnen angstgevoelens aangewakkerd worden (Elchardus e.a., 2005). Er kan dus een discrepantie bestaan tussen daadwerkelijke dreiging en ervaren angst. In het kader van ons onderzoek is daarom eveneens een autonoom effect te verwachten van ervaren onveiligheid op de steun voor vrijheidsbeperking. De NVO2005-dataset voorziet echter niet in indicatoren om onveiligheidsgevoelens te meten met betrekking tot criminaliteit. Wel kent de dataset een indicator voor 'angst voor een terroristische aanslag in Nederland'. We nemen aan dat kwetsbaarheidskenmerken minder samenhangen met de angst voor een terroristische aanslag dan met angst voor criminaliteit in het algemeen. De angst voor terreur zal eerder een symbolische angst zijn dan de angst om bijvoorbeeld slachtoffer te worden van een overval. Juist daarom verwachten we dat angst voor terrorisme een additioneel effect heeft op de bereidheid vrijheid in te leveren, naast kwetsbaarheidskenmerken. Deze verwachting wordt ondersteund door voorgaand onderzoek in de Verenigde Staten. Zo vinden Davis en Silver (2004) dat naarmate mensen een terroristische dreiging groter achten, zij burgerrechten minder steunen. Overeenkomstig vinden Huddy e.a. (2005) dat de meerderheid van de Amerikanen die een grote terreurdreiging ervaart voorstander is van het anti-terreurbeleid van de regering-Bush, ondanks het vrijheidsbeperkende karakter van deze maatregelen. Sterker nog: de steun voor invoering van identiteitskaarten, telefoontaps en internettoezicht groeide significant toen de gepercipieerde dreiging toenam. Uit bovenstaande overwegingen leiden we onze tweede hypothese af:

2. *Naarmate mensen banger zijn voor een terroristische aanslag in Nederland steunen zij het begrenzen van vrijheid ten behoeve van veiligheid vaker.* (angsthypothese)

Zoals eerder aangegeven is het symbolische paradigma enigszins vaag. Media maken mensen wellicht banger en vergroten de angst voor terrorisme. Dit kan echter wel degelijk een rationeel proces zijn. Via de media krijgen mensen informatie die ze eerder niet hadden, waardoor zij zich kwetsbaarder kunnen gaan voelen. Dit betekent dat als de angsthypothese wordt ondersteund,

we niet de kwetsbaarheidstheorie kunnen verwerpen. Immers, mensen kunnen ook banger worden door andere factoren die nog niet in hypothese 1 staan vermeld.

Hoewel we niet beschikken over gegevens ten aanzien van slachtofferschap en ervaringen met misdaad op het individuele niveau, zijn er ook op geaggregeerd niveau verwachtingen te formuleren over (on)veiligheid en de steun voor vrijheidsbeperking. Volgens de sociale-desorganisatietheorie zou een gebrek aan cohesie in een buurt leiden tot criminaliteit (Shaw & McKay, 1942). In een situatie waar de cohesie beperkt is, zouden ‘mechanismen van formele en informele sociale controle die criminaliteit in een buurt kunnen tegengaan’ niet werken (Wittebrood, 2000: 94). Wittebrood (2000) toont aan dat de mate van sociale desorganisatie in een buurt inderdaad de geweldscriminaliteit bevordert. We veronderstellen dat in onveilige buurten waar de sociale samenhang gering is en in buurten die gebukt gaan onder veel criminaliteit onveiligheidsgevoelens vaker voorkomen en de roep om overheidscontrole groter is. We verwachten dan ook dat mensen die in deze buurten wonen eerder het begrenzen van de individuele vrijheid steunen ten behoeve van de veiligheid. We formuleren de volgende hypothesen:

3. *Naarmate een buurt kampt met meer sociale desorganisatie, steunen mensen die in deze buurt wonen het begrenzen van vrijheid ten behoeve van veiligheid vaker.* (sociale-desorganisatiehypothese)
4. (a) *Naarmate een buurt kampt met meer criminaliteit, steunen mensen die in deze buurt wonen het begrenzen van vrijheid ten behoeve van veiligheid vaker.* (b) *Criminaliteit in een buurt medieert het positieve verband tussen sociale desorganisatie en de steun voor vrijheidsbeperking.* (criminaliteitshypothese)

2.2 Conservatisme

De kwetsbaarheidstheorie stelt veiligheid centraal, maar doet geen uitspraken over individuele vrijheid. Uitspraken over individuele vrijheid worden wel gevonden in de literatuur over conservatieve waardenoriëntaties. Sinds de bijdragen van Middendorp (1978, 1991) is het gemeengoed geworden om de ideologische ruimte van conservatisme naar progressiviteit uiteen te laten vallen in twee dimensies: een economische dimensie van conservatisme en een sociaal-culturele dimensie. Inherent aan het culturele conservatisme is de ‘weerstand tegen vrijheid van culturele normen’. De conservatieve ideologie omvat de gedachte dat vrijheid schadelijk is voor de gemeenschap die bijeen wordt gehouden door traditionele instituties zoals het gezin en traditionele normen ten aanzien van autoriteit (Scheepers e.a., 1999a). Ook met betrekking tot burgerrechten en vrijheid van meningsuiting wordt binnen het sociaal-conservatisme meer belang gehecht aan traditionele normen dan aan individuele rechten. Eerder onderzoek heeft aangetoond dat het cultureel-conservatisme samenhangt met opvattingen over straftoemeting. Mensen die de ideologie van het conservatisme onderschrijven vertonen meer weerstand tegen de op resocialisatie gerichte behandeling van misdadigers (Konink & Scheepers, 1998). We verwachten dat mensen met een conservatieve sociaal-culturele waardeoriëntatie ook het begrenzen van de individuele vrijheid ten behoeve van de collectieve veiligheid vaker zullen steunen.

Naarmate men hechter is geïntegreerd of gesocialiseerd met traditionele normen ten aanzien van god, gezin en gemeenschap, houdt men er over het algemeen meer cultureel-conservatieve opvattingen op na (Felling & Peters, 1986; Scheepers, Te Grotenhuis & Bosch, 1999b). Scheepers e.a. (1999b) vinden in dit licht dat cultureel-conservatieve houdingen met name aangehangen worden door leden van kerkgenootschappen, frequente kerkgangers, ouderen en lager opgeleiden. Met betrekking tot ouderen en lager opgeleiden komen we langs deze weg niet tot andere afleidingen dan op basis van de kwetsbaarheidstheorie: meer steun voor vrijheidsbeperking. Voor alleenstaanden, die minder hecht zijn geïntegreerd in gezinsverbanden, komen we wel tot een tegengestelde afleiding waarbij deze groep juist minder conservatief tegenover individuele vrijheid staat en de vrijheidsbeperkende maatregelen dus minder vaak zal steunen. Daarnaast verwachten we dat religieuze mensen conservatievere opvattingen hebben dan niet-religieuze mensen. We formuleren daarom de hypothese:

5. *(a) Ouderen, (b) lager opgeleiden, (c) niet-alleenstaanden en (d) religieuzen steunen het begrenzen van vrijheid ten behoeve van veiligheid vaker dan (a) jongeren, (b) hoger opgeleiden, (c) alleenstaanden en (d) niet-religieuzen.* (normenhypothese)

Sociaal-culturele waardenoriëntaties worden steeds vaker gebruikt om stemgedrag te verklaren (Achterberg & Houtman, 2003; Achterberg, 2005). Wanneer mensen zich in politieke zin sociaal-conservatief oriënteren, is het te verwachten dat zij dit ondermeer hebben gedaan uit de overtuiging dat individuele vrijheid de sociale orde aantast. We gebruiken daarom tevens politieke voorkeur als indicator voor conservatieve waardenoriëntaties. Dit leidt tot onze laatste hypothese:

6. *Mensen met een cultureel-conservatieve politieke voorkeur steunen het begrenzen van vrijheid ten behoeve van veiligheid vaker.* (politieke voorkeurshypothese)

In de literatuur over politieke houdingen is het gewoon te veronderstellen dat een houding met betrekking tot een politiek issue leidt tot een voorkeur voor de politieke partij die zich het dichtst bij die houding bevindt (Downs, 1957; Macdonald, Rabinowitz & Listhaug, 1995). Franklin (1984) suggereert een tegengesteld ('revisionist') causaal verband tussen houdingen en partijvoorkeur. Zo loopt het causale verband tussen opvattingen over abortus en verhoudingen tussen raciale groepen in de VS hoofdzakelijk via de politieke elite naar het electoraat, en niet andersom (Adams, 1997; Carmines & Stimson, 1989; Carmines & Woods, 2002). In dit artikel onderzoeken we in hoeverre politieke voorkeur samenhangt met de houding ten opzichte van vrijheidsbeperking en zijn we niet in staat de causale richting van het verband te toetsen.

2.3 Steun voor vrijheidsbeperking ten behoeve van veiligheid

Het explanandum in de geformuleerde hypothesen is de 'steun voor het begrenzen van vrijheid ten behoeve van veiligheid'. In deze bijdrage splitsen we de tweestrijd tussen individuele vrij-

heid en veiligheid uiteen in twee kwesties. De algemene kwestie betreft de meer abstracte bereidheid van mensen individuele vrijheid te laten begrenzen door de overheid ten behoeve van collectieve veiligheid. De specifieke kwestie richt zich op de steun voor concrete veiligheidsmaatregelen. Hierbij wordt de tweestrijd tussen individuele vrijheid en veiligheid niet expliciet aan de orde gesteld. Een dergelijk onderscheid is theoretisch relevant omdat we verschillende verwachtingen hebben op basis van de verschillende theorieën met betrekking tot beide afhankelijke variabelen. We nemen aan dat individuele (on)veiligheid vooral van invloed is op de houding ten aanzien van veiligheid en ordehandhaving. We verwachten daarom dat de factoren die afgeleid zijn uit de kwetsbaarheidstheorie sterker samenhangen met de steun voor concrete veiligheidsmaatregelen dan met de algemene bereidheid vrijheid door de overheid te laten begrenzen ten dienste van het vergroten van de veiligheid. Vanuit conservatieve waarden worden normen voorgeschreven die niet zozeer handelen over veiligheid, maar die de bescherming van de gemeenschap centraal stellen. De factoren die afgeleid zijn op basis van het conservatisme zullen naar onze verwachting daarom sterker samenhangen met de algemene bereidheid vrijheid door de overheid te laten begrenzen. Echter, voor de geldigheid van de theorieën zouden de bovenstaande hypothesen voor beide afhankelijke variabelen moeten opgaan.

3. Data en operationaliseringen

3.1 Data

Om onze hypothesen te toetsen maken we hoofdzakelijk gebruik van data afkomstig van het *Nationaal Vrijheidsonderzoek 2005* (hierna: NVO2005). Het betreft een opinieonderzoek over de nationale herdenking en viering van 4 en 5 mei en aanverwante thema's (grondrechten, democratie, oorlog, vrijheid en verantwoordelijkheid). Het onderzoek is geïnitieerd door het Nationaal Comité 4 en 5 mei, en uitgevoerd door onderzoeksbureau Veldkamp. De data zijn verzameld door een vragenlijst rechtstreeks per computer aan de respondenten voor te leggen. Benaderde respondenten waren afkomstig uit TNS NIPObase, een panel van meer dan 100.000 personen. Het onderzoek is uitgevoerd onder Nederlanders van 13 jaar en ouder. Verdeeld over zes leeftijdscategorieën is beoogd naar een zelfde aantal waarnemingen (150) per leeftijdscategorie te streven. Dit houdt een oververtegenwoordiging in van jongeren tussen de 13 en 17 jaar én jongeren tussen de 18 en 24 jaar in verhouding tot de bevolkingssamenstelling van Nederland. Voor een uitgebreidere bespreking van de dataverzameling verwijzen wij naar het onderzoeksrapport van Veldkamp (Verzijden & Nauta, 2005).

Het belang van dit gegevensbestand is gelegen in het feit dat het de enige dataset in Nederland betreft, waar de steun voor vrijheidsbeperkende veiligheidsmaatregelen zo uitgebreid is gemeten. De data voorzien eveneens in enkele achtergrondkenmerken van respondenten ($N = 1.064$). Informatie over sociale organisatie binnen buurten is afkomstig van het CBS. Buurtgegevens met betrekking tot criminaliteit zijn afkomstig uit de Politiemonitor Bevolking surveys uit de jaren 2001 en 2003, en uit officiële politieregistraties verzameld in het Her-

KenningsdienstSysteem (HKS) die betrekking hebben op de jaren 2000-2004. In dit onderzoek worden naar ons weten voor het eerst in Nederland officiële politiegegevens die betrekking hebben op procesverbalen en op de woonplaats van verdachten gecombineerd met gegevens uit slachtofferenquêtes om te komen tot een maat voor criminaliteit in de buurt. Alle aanvullende buurtgegevens zijn toegevoegd aan het NVO2005-bestand op basis van viercijferige postcodegegevens.

3.2 Operationalisering

De *algemene bereidheid vrijheid in te leveren ten behoeve van veiligheid* is gemeten aan de hand van de stelling: 'De overheid mag bepaalde vrijheden inperken om daarbij de veiligheid van iedereen te bevorderen'. Met de antwoordcategorieën: (1) helemaal niet mee eens, tot (5) helemaal mee eens. De *steun voor concrete vrijheidsbeperkende veiligheidsmaatregelen* is gemeten aan de hand van zeven items waarin aan respondenten gevraagd wordt in hoeverre zij het aanvaardbaar vinden dat een bepaalde maatregel zonder directe of concrete aanleiding wordt ingezet ten behoeve van meer veiligheid. Deze maatregelen zijn achtereenvolgens: cameratoezicht, identificatieplicht, fouilleren, telefoon af luisteren, bekijken van het internetverkeer, huiszoeking en preventieve hechtenis. Aan de hand van Principale Factoranalyse is vastgesteld dat alle zeven items met betrekking tot veiligheidsmaatregelen verwijzen naar één factor. De variabele is geconstrueerd door middel van de factorscores. De factoranalyse laat ook zien dat de *algemene bereidheid vrijheid in te leveren ten behoeve van veiligheid* buiten deze factoroplossing valt, en zodoende – in overeenstemming met onze theoretische verwachting – afzonderlijk geanalyseerd moet worden. De uitkomst van de factoranalyse is weergegeven in de Appendix.

De variabele *seks* is zo geconstrueerd dat vrouwelijke respondenten een waarde van (1) krijgen, en mannelijke respondenten een waarde van (0). Met betrekking tot de variabele *leeftijd* voorziet het NVO2005 bestand alleen in informatie op basis van leeftijdscategorieën: '13-18 jaar', '19-24 jaar', '25-34 jaar', '35-44 jaar', '45-54 jaar', '55-64 jaar' en 'ouder dan 65 jaar'. We nemen in onze analyses leeftijd echter als intervalvariabele op door van elke oorspronkelijke leeftijdscategorie het gemiddelde te nemen. *Opleidingsniveau* is gemeten in jaren: basisschool = 6; lager beroepsonderwijs (lbo) = 8; middelbaar algemeen voortgezet onderwijs (mavo) = 10; middelbaar beroepsonderwijs (mbo) = 10,5; hoger algemeen voortgezet onderwijs of voorbereidend wetenschappelijk onderwijs (havo/vwo) = 11,5; hoger beroepsonderwijs (hbo) = 15; en universiteit = 16.² *Huishoudsamenstelling* is zo geconstrueerd dat er onderscheid wordt gemaakt tussen (1) alleenstaanden en (0) niet-alleenstaanden. *Religie* is gemeten middels de vraag of respondenten zich wel (1) of niet (0) tot een bepaalde godsdienst rekenen. Voor de variabele *angst voor terreur* is een vijfpuntsschaal gehanteerd aan de hand van de stelling 'Ik ben bang dat er ook in Nederland terroristische aanslagen zullen komen'. De antwoordcategorieën zijn zo gecodeerd dat een hoge score op de variabele overeenkomt met een hoge mate van angst voor terreur.

Met betrekking tot *politieke voorkeur* richten wij ons op partijpreferentie van de respondent. In *NVO2005* is de respondenten gevraagd naar welke landelijke politieke partij hun voorkeur

uit gaat. We categoriseren de partijen naar hun politieke familie. Voor deze multivariate categorisatie van partijen baseren we ons op De Graaf, Heath & Need (2001). We maken een onderscheid tussen oud links, groen links, nieuw links, confessioneel, en liberaal rechts. In aanvulling op De Graaf e.a. (2001) nemen we eveneens nieuw rechts mee als afzonderlijke politieke stroming. Oud links wordt gevormd door de PvdA en de SP, groen links bestaat uit GroenLinks, en nieuw links uit D66. De confessionele partijen zijn het CDA, ChristenUnie en SGP. De VVD vormt de liberaal rechtse categorie. De door ons toegevoegde categorie nieuw rechts bestaat uit de Groep Wilders (nu PVV) en de LPF. Alle bovenstaande categorieën zijn als dummy-variabele aan de analyse toegevoegd, evenals de omvangrijke groep respondenten die aangeeft het niet te weten, of geen politieke voorkeur te hebben.

Als maat voor *sociale desorganisatie* van buurten (Sampson & Groves, 1989; Wittebrood, 2000) maken we gebruik van drie indicatoren, te weten: percentage lage inkomens in een buurt, percentage niet-westerse allochtonen en residentiële mobiliteit (het aantal verhuizingen naar een buurt). Gegevens zijn afkomstig van het CBS: Wijk en buurtgegevens 2001. De scores op deze drie indicatoren zijn gestandaardiseerd door ze te rangschikken op basis van het cumulatieve percentage. Van deze indicatoren is een schaal geconstrueerd door de gemiddelde rangorde-score te nemen. Deze schaal is daarna opnieuw via rangorde-scores gestandaardiseerd en loopt van nul tot 100.

We gebruiken eveneens drie indicatoren om tot een maat te komen voor de criminaliteit in een buurt. De eerste indicator heeft betrekking op het aantal respondenten per viercijferig-postcodegebied in de politiemonitor (2001 en 2003) dat aangeeft slachtoffer te zijn geweest van woninginbraak, gecorrigeerd voor het totaal aantal ondervraagde respondenten uit het betreffende postcodegebied. De tweede indicator is geconstrueerd door middel van gegevens uit het HKS en maakt gebruik van het woonadres van verdachten die minstens één misdrijf hebben gepleegd in de periode 2000-2004. Het aantal verdachten per buurt is gedeeld door het aantal inwoners per buurt. Als derde indicator zijn alle procesverbalen van de jaren 2000-2004 die herleid kunnen worden tot een pleegbuurt en die geregistreerd zijn in het HKS opgeteld en gedeeld door het aantal huishoudens per buurt. Om tot een maat voor criminaliteit in buurten te komen, volgen we dezelfde procedure als bij de maat voor sociale desorganisatie.

3.3 Descriptieve statistieken

In tabel 2 staan enkele beschrijvende statistieken gepresenteerd van onze steekproef. We kiezen ervoor enkel respondenten mee te nemen die op alle variabelen een geldige score hebben. Dit leidt tot een steekproef van 952 individuen uit 726 verschillende buurten. Met betrekking tot de variabele van het ordinale of interval meetniveau zijn in tabel 2 de minimum-, en maximumwaarden en de gemiddelde waarden weergegeven, alsook de standaarddeviatie. Voor de nominale variabelen zijn de percentages weergegeven. Tabel 3 geeft aan de hand van een Pearson-correlatie aan in hoeverre de ordinale en interval variabelen samenhangen met de twee maten van steun voor vrijheidsbeperking. Voor de nominale variabelen wordt de gemiddelde waarde op de afhankelijke variabelen per categorie weergegeven.

Tabel 2: *Descriptieve statistieken*

	Minimum waarde	Maximum waarde	Gemiddelde waarde	Standaard- deviatie	Percentage
<i>Individuele kenmerken (N = 952)</i>					
Vrijheidsbeperking	1,00	5,00	3,90	0,98	
Vrijheidsbeperkende maatregelen	-2,58	1,56	0,01	1,01	
Geslacht					
Mannen					48
Vrouwen					52
Leeftijd (in jaren)	15,50	69,50	39,55	19,07	
Huishouden					
Niet-alleenstaand					85
Alleenstaand					15
Opleidingsniveau (in jaren)	6,00	16,00	11,14	2,74	
Angst voor terroristische aanslag	1,00	5,00	4,00	0,97	
Religie					
Niet religieus					50
Religieus					50
Politieke partij voorkeur					
Oud links					28
Nieuw links					4
Groen links					5
Confessioneel					19
Liberaal rechts					14
Nieuw rechts					6
Weet geen politieke voorkeur					10
Heeft geen politieke voorkeur					14
<i>Buurtkenmerken (N = 726)</i>					
Sociale desorganisatie	0,91	99,38	60,90	25,58	
Criminaliteit	4,45	99,90	65,87	23,06	

Bron: Nationaal Vrijheidsonderzoek 2005, CBS Wijk en buurtgegevens 2001, Politiemonitor Bevolking 2001 en 2003, HerKenningsdienstSysteem 2000-2004

Het is goed op te merken dat de schaal van de steun voor concrete vrijheidsbeperkende veiligheidsmaatregelen weliswaar positief samenhangt met de algemene steun voor vrijheidsbeperking, maar dat deze samenhang niet bijzonder hoog is. Er bestaat een correlatie van 0,38 tussen de twee afhankelijke variabelen. De proportie van de totale variantie (R^2) die door de lineaire relatie tussen beide variabelen wordt verklaard, is slechts 0,14. Deze bevinding lijkt een ondersteuning te zijn voor de gedachte dat er verschil bestaat tussen de houding van mensen met betrekking tot concrete veiligheidsmaatregelen met een vrijheidsbeperkend karakter en de houding van mensen met betrekking tot een meer algemene of ideologische afweging tussen veilig-

Tabel 3: Correlaties en gemiddelden^a

	Pearson correlatie vrijheids- beperking (algemeen)	Pearson correlatie vrijheids- beperkende maatregelen	Gemiddelde waarde vrijheids- beperking (algemeen)	Gemiddelde waarde vrijheids- beperkende maatregelen	Signifi- cantie (vrijheids- beperking)	Significatie (vrijheids- beperkende maat- regelen)
<i>Individuele kenmerken (N = 952)</i>						
Vrijheidsbeperking		0,38				
Vrijheidsbeperkende maatregelen	0,38				**	**
Geslacht					n.s.	n.s.
Mannen			3,93	-0,03		
Vrouwen			3,87	0,04		
Leeftijd (in jaren)	0,17	0,15			**	**
Huishouden					n.s.	**
Niet-alleenstaand			3,92	0,05		
Alleenstaand			3,81	-0,24		
Opleidingsniveau (in jaren)	-0,06	-0,16			-	**
Angst voor terroristische aanslag	0,21	0,28			**	**
Religie					**	**
Niet religieus			3,83	-0,13		
Religieus			3,97	0,15		
Politieke partij voorkeur					**	**
Oud links			3,74	-0,23		
Nieuw links			3,95	-0,19		
Groen links			3,48	-0,63		
Religieus rechts			4,17	0,34		
Liberaal rechts			4,20	0,29		
Nieuw rechts			4,04	0,38		
Weet geen politieke voorkeur			3,75	-0,03		
Heeft geen politieke voorkeur			3,76	-0,07		
<i>Buurtkenmerken (N = 726)</i>						
Sociale desorganisatie	-0,04	-0,07			n.s.	*
Criminaliteit	0,02	-0,05			n.s.	n.s.

$-p < 0,1$ * $p < 0,05$ ** $p < 0,01$

^a significantietoetsen: dichotome variabele: T-toets, categorische variabele: F-Toets

Bron: Nationaal Vrijheidsonderzoek 2005, CBS Wijk en buurtgegevens 2001, Politie-monitor Bevolking 2001 en 2003, HerKenningsdienstSysteem 2000-2004

heid en vrijheid. Met betrekking tot de algemene steun voor vrijheidsbeperking moet worden opgemerkt dat mannen hier gemiddeld meer toe bereid lijken dan vrouwen, maar dat voor de steun voor concrete maatregelen een omgekeerd beeld waarneembaar is. Leeftijd vertoont daarentegen een gelijksoortige samenhang met beide schalen: ouderen accepteren vrijheidsbeper-

king vaker. Er bestaat een correlatie van 0,17 tussen leeftijd en de steun voor algemene vrijheidsbeperking; en een correlatie van 0,15 tussen leeftijd en de acceptatie voor vrijheidsbeperkende maatregelen. Met betrekking tot huishoudsamenstelling is enkel het verband met de steun voor vrijheidsbeperkende maatregelen significant. Vijftien procent van de respondenten uit de steekproef woont alleen. Deze groep accepteert dergelijke maatregelen gemiddeld minder dan niet-alleenstaanden (een gemiddelde acceptatie van -0,24 voor alleenstaanden ten opzichte van 0,05 voor niet-alleenstaanden). Voor opleiding geldt dat de samenhang met beide schalen negatief en significant is. Gemiddeld hebben mensen in de steekproef ongeveer elf jaar opleiding genoten. Op basis van deze bivariate samenhang geldt dat hoe hoger het opleidingsniveau, hoe minder vaak men vrijheidsbeperking, met name concrete vrijheidsbeperkende maatregelen, steunt (een correlatie van -0,16). Voor de angst voor een terroristische aanslag geldt het omgekeerde. Gemiddeld zijn mensen 'erg bang' (4) voor een aanslag in Nederland. Hoe meer angst mensen hebben voor terroristische aanslagen, des te vaker steunen zij vrijheidsbeperking (een correlatie van 0,21 met algemene vrijheidsbeperking; en een correlatie van 0,28 met concrete vrijheidsbeperkende maatregelen). Met betrekking tot religie geldt dat religieuze mensen gemiddeld vaker bereid zijn vrijheid in te leveren dan niet-religieuze mensen. De groep religieuze mensen en niet-religieuze mensen zijn gelijk verdeeld in de steekproef. Wanneer we naar de descriptieve statistieken voor politieke voorkeur kijken zien we dat oud links (SP, PvdA) de meeste voorkeur geniet onder de respondenten, gevolgd door de confessionele partijen (CDA en de kleine christelijke partijen). Opvallend zijn de grote groepen mensen die geen politieke voorkeur hebben, of er geen weten. Er is te zien dat mensen met een linkse politieke voorkeur over het algemeen vrijheidsbeperkende maatregelen minder vaak steunen dan gemiddeld en mensen met een rechtse politieke voorkeur deze maatregelen juist vaker steunen dan gemiddeld. Binnen de linkse voorkeuren hebben de aanhangers van GroenLinks de meeste weerstand tegen vrijheidsbeperkende maatregelen (gemiddelde acceptatie van -0,63). Binnen de rechtse voorkeuren worden dergelijke maatregelen gemiddeld het meest aanvaard door mensen met een nieuw rechtse (PVV of LPF) voorkeur (gemiddelde acceptatie van 0,38). Een soortgelijk beeld is te zien voor de vrijheidsbeperking in het algemeen.

Verschillen tussen buurten in gemiddelde steun voor algemene vrijheidsbeperking naar de mate van sociale desorganisatie en criminaliteit zijn niet significant.³ Steun voor concrete veiligheidsmaatregelen blijkt negatief te correleren (-0,08) met sociale desorganisatie. In tegenstelling tot onze verwachting blijkt dat hoe groter de sociale desorganisatie in een buurt, hoe kleiner de steun voor concrete veiligheidsmaatregelen. De mate van criminaliteit in een buurt hangt niet significant samen met de steun voor concrete veiligheidsmaatregelen.

4. Analyse en resultaten

In tabel 4 presenteren we de geschatte parameters van de multilevelanalyse met betrekking tot de algemene bereidheid vrijheid in te leveren omwille van veiligheid. Model 0 geeft aan in welke mate de bereidheid om vrijheid in te leveren omwille van veiligheid varieert tussen buurten. In

het nulmodel geeft het intercept (3,83) de gemiddelde houding aan. De variantiecomponent van 'buurten' geeft vervolgens aan in welke mate het intercept varieert tussen buurten. Deze variantie is echter niet significant.

In model A zien we een significant positief effect van leeftijd (0,08) op de steun voor vrijheidsbeperking omwille van veiligheid. Er geldt dat naarmate mensen ouder zijn, zij meer geneigd zijn beperking van individuele vrijheden te accepteren om de veiligheid van iedereen te bevorderen. Dit is in overeenstemming met de *kwetsbaarheidshypothese*. Echter, voor de overige kwetsbaarheidskenmerken worden geen significante effecten gevonden. Geslacht, huishouden, en opleiding hebben geen invloed op de bereidheid van mensen om individuele vrijheden te laten beperken door de overheid ten behoeve van collectieve veiligheid. De afwezigheid van deze effecten zijn eveneens in tegenspraak met wat we op grond van de conservatieve ideologie verwachten. Behalve de bevinding voor leeftijd weerleggen deze resultaten zowel de *kwetsbaarheidshypothese* als de *normenhypothese*.

In model B en C hebben we de buurtkenmerken aan het model toegevoegd. Ook na controle voor individuele kenmerken blijkt dat zowel de omvang van de criminaliteit in de buurt als de mate van sociale desorganisatie de algemene steun voor vrijheidsbeperking niet bevordert. Er is dan ook geen sprake van dat criminaliteit het effect van sociale desorganisatie op de steun voor vrijheidsbeperking medieert. De resultaten weerleggen zowel de *sociale-desorganisatiehypothese* als de *criminaliteitshypothese*.

In model D wordt een significant positief effect (0,20) gevonden voor de angst voor een terroristische aanslag in Nederland op de steun voor vrijheidsbeperking. Er geldt dat hoe banger men is voor een terreuraanslag, des te sterker men bereid is individuele vrijheden in te ruilen voor collectieve veiligheid. Deze bevinding ondersteunt de *angsthypothese*. Het effect van leeftijd verandert niet substantieel onder toevoeging van angst voor een terroristische aanslag.

In het laatste model is politieke voorkeur aan de analyses toegevoegd. Er is te zien dat ten opzichte van de referentiecategorie oud links, met name de confessionelen (0,42) en liberaal rechts (0,38) positief en significant afwijken. Met andere woorden: mensen met een confessionele of liberaal rechtse politieke voorkeur steunen inperking van individuele vrijheden omwille van veiligheid vaker dan mensen met een politieke voorkeur voor oud links. Voor de mensen met een religieuze politieke voorkeur is deze bevinding conform de verwachting op basis van het sociaal-cultureel conservatisme. Voor de mensen met een voorkeur voor de VVD betekent dit dat zij zich sociaal-cultureel conservatiever oriënteren dan aan de hand van het traditionele liberalisme kan worden verwacht. Dat liberalen stellen dat burgers voor het waarborgen van veiligheid moeten vertrouwen op de overheid is een ideologische paradox. Juist de liberale ideologie wijst nadrukkelijk op de gevaren van een ongelimiteerde overheid. De resultaten van de conservatievere confessionele partijen ten opzichte van meer progressieve linkse partijen zijn een ondersteuning voor de *politieke voorkeurshypothese*. Dat we het effect niet vinden voor nieuw rechts lijkt te pleiten voor de stelling dat nieuw rechtse partijen kiezers naar zich toe weten te trekken met hun standpunten over recht, orde en veiligheid (Achterberg, 2005), en niet zozeer met conservatieve opvattingen over vrijheid. Voor de geldigheid van deze stelling moeten we het effect van nieuw rechts echter wel vinden wanneer we de steun voor concrete veiligheidsmaatregelen onderzoeken. De betreffende resultaten staan in Tabel 5.⁴

Tabel 4: Resultaten multilevelanalyse voor 'steun voor veiligheid boven vrijheid'

	Model 0		Model A		Model B		Model C		Model D		Model E	
	B	S.E.	B	S.E.	B	S.E.	B	S.E.	B	S.E.	B	S.E.
Constante	3,83	0,03	3,63*	0,17	3,70**	0,18	3,71**	0,19	2,97	0,22	2,93**	0,23
<i>Individuele kenmerken</i>												
Geslacht (ref. = man)												
Vrouw	-0,02	0,06	-0,02	0,06	-0,02	0,06	-0,02	0,06	-0,05	0,06	-0,02	0,06
Leeftijd*10	0,08**	0,02	0,08**	0,02	0,08**	0,02	0,08**	0,02	0,07**	0,02	0,05**	0,00
Huishouden (ref. = >1)												
Alleenstaand	-0,12	0,09	-0,11	0,09	-0,11	0,09	-0,11	0,09	-0,10	0,09	-0,05	0,09
Opleidingsniveau (in jaren)	-0,01	0,01	-0,01	0,01	-0,01	0,01	-0,01	0,01	-0,00	0,01	-0,01	0,01
Religie (ref. = geen religie)												
Religieus	0,08	0,06	0,07	0,06	0,07	0,06	0,07	0,07	0,06	0,06	-0,04	0,07
Angst voor terrorisme									0,20**	0,03	0,19**	0,03
Politieke partij voorkeur												
Oud links (ref.)												
Nieuw links											0,27	0,17
Groen links											-0,18	0,15
Confessioneel											0,42**	0,10
Liberaal rechts											0,38**	0,10
Nieuw rechts											0,20	0,14
Geen voorkeur											0,05	0,11
Weet niet											0,06	0,10
<i>Buurkenmerken</i>												
Sociale desorganisatie*10					-0,01	0,01	-0,01	0,01	-0,01	0,01	-0,00	0,00
Criminaliteit*10					0,00	0,02	0,00	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00
Variantie componenten												
Buurten (N = 726)	0,08	0,06	0,07	0,06	0,07	0,06	0,07	0,06	0,07	0,05	0,06	0,05
Individueen (N = 952)	0,89**	0,07	0,87**	0,07	0,87**	0,07	0,87**	0,07	0,83**	0,06	0,81**	0,06

-p<0,1 * p<0,05 ** p<0,01

Bron: Nationaal Vrijheidsonderzoek 2005, CBS Wijk en buurtgegevens 2001, Politie-monitor Bevolking 2001 en 2003, HerkenningsdienstSysteem 2000-2004

Tabel 5: Resultaten multilevelanalyse voor 'steun voor vrijheidsbeperkende veiligheidsmaatregelen'

	Model 0		Model A		Model B		Model C		Model D		Model E	
			B	S.E.	B	S.E.	B	S.E.	B	S.E.	B	S.E.
Constante	0,00	0,03	0,07	0,17	0,16	0,19	0,18	0,20	-0,80**	0,22	-0,95**	0,23
<i>Individuele kenmerken</i>												
Geslacht (ref. = man)												
Vrouw			0,09	0,06	0,09	0,06	0,09	0,06	0,05	0,06	0,10-	0,06
Leeftijd*10			0,06**	0,00	0,07**	0,02	0,07**	0,02	0,05**	0,02	0,04*	0,02
Huishouden (ref. = >1)												
Alleenstaand			-0,23*	0,09	-0,21*	0,09	-0,21*	0,09	-0,20*	0,09	-0,14	0,09
Opleidingsniveau (in jaren)			-0,04**	0,01	-0,04**	0,01	-0,04**	0,01	-0,04**	0,01	-0,04**	0,01
Religie (ref. = geen religie)												
Religieus			0,22**	0,07	0,21**	0,07	0,21**	0,07	0,19**	0,06	0,09	0,07
Angst voor terrorisme									0,26**	0,03	0,24**	0,03
Politieke partij voorkeur												
Oud links (ref.)												
Nieuw links											0,13	0,16
Groen links											-0,25-	0,14
Confessioneel											0,47**	0,10
Liberaal rechts											0,49**	0,10
Nieuw rechts											0,48**	0,14
Weet niet											0,16	0,11
Geen voorkeur											0,21*	0,10
<i>Buurtkenmerken</i>												
Sociale desorganisatie*10					-0,02	0,01	-0,02	0,01	-0,02	0,01	-0,01	0,01
Criminaliteit*10							-0,00	0,02	-0,00	0,02	0,00	0,02
<i>Variantie componenten</i>												
Buurten (N = 726)	0,11-	0,06	0,06	0,06	0,06	0,06	0,06	0,06	0,02	0,05	0,00	0,00
Individen (N = 952)	0,89**	0,07	0,89**	0,07	0,89**	0,07	0,89**	0,07	0,86**	0,06	0,85**	0,04

-p<0,1 * p<0,05 ** p<0,01

Bron: Nationaal Vrijheidsonderzoek 2005, CBS Wijk en buurtgegevens 2001, Politie monitor Bevolking 2001 en 2003, HerkenningsdienstSysteem 2000-2004

Tabel 5 geeft de geschatte parameters van de multilevelanalyse weer van de in factorscores uitgedrukte steun voor concrete veiligheidsmaatregelen die de individuele vrijheid aantasten. Uit het nulmodel blijkt dat de variantiecomponent van 'buurten' (0,11) significant is. Deze variantie wordt echter grotendeels verklaard door de individuele kenmerken uit model A.

In model A zien we significante effecten voor leeftijd (0,06), alleenstaanden (-0,23), opleiding (-0,04) en religie (0,22). De effecten van kwetsbaarheidskenmerken wijzen ofwel in de tegengestelde richting als verwacht, zoals in het geval van huishouden, of worden niet gevonden, zoals in het geval van geslacht. Waar de effecten van kwetsbaarheidskenmerken wel worden gevonden, zoals voor opleiding en leeftijd, ondersteunen de bevindingen evenzeer de conservatisme-theorie als de kwetsbaarheidstheorie. Er geldt: hoe hoger men is opgeleid, des te minder vaak aanvaardt men vrijheidsbeperkende maatregelen, en ouderen accepteren dergelijke maatregelen vaker dan jongeren. De resultaten bieden meer ondersteuning voor onze verwachtingen op basis van conservatisme: alleenstaanden accepteren vrijheidsbeperkende maatregelen minder dan niet-alleenstaanden. En er geldt dat religieuzen vaker bereid zijn vrijheidsbeperkende maatregelen te aanvaarden dan niet-religieuzen. Deze effecten ondersteunen de conservatisme-benadering van vrijheidsbeperking. De resultaten bieden kortom een sterkere ondersteuning voor de *normenhypothese* dan voor de *kwetsbaarheidshypothese*.

Ook op buurtniveau vinden we geen ondersteuning voor onze verwachtingen ten aanzien van onveiligheid. In model B en C worden geen significante effecten gevonden voor de mate van criminaliteit in de buurt of de omvang van de sociale desorganisatie op de bereidheid vrijheidsbeperkende maatregelen te aanvaarden.

Op het individuele niveau vinden we wel een effect van angstgevoelens. De angst voor een terroristische aanslag hangt positief samen (0,26) met de bereidheid veiligheidsmaatregelen te accepteren die inbreuk maken op individuele vrijheden en privacy. Naarmate mensen bangere zijn voor terrorisme in Nederland aanvaarden zij vrijheidsbeperkende maatregelen vaker. Deze bevinding betekent een ondersteuning van de *angsthypothese*. De effecten van andere individuele kenmerken veranderen niet substantieel onder toevoeging van angst voor een terroristische aanslag.

In het laatste model is politieke voorkeur toegevoegd. Ten opzichte van de mensen met een voorkeur voor oud links (PvdA, SP) hebben mensen met een voorkeur voor GroenLinks meer weerstand (-0,25) tegen veiligheidsmaatregelen die op gespannen voet staan met de individuele vrijheid (-0,25). Mensen met een confessionele (0,47), liberale (0,49) of nieuwrechtse (0,48) politieke voorkeur zijn daarentegen eerder bereid vrijheidsbeperkende veiligheidsmaatregelen te accepteren dan de PvdA of SP. Deze resultaten vormen een ondersteuning van de *politieke voorkeurhypothese*. Met betrekking tot de liberalen wijzen we op dezelfde ideologische paradox als bij de algemene bereidheid vrijheid te laten begrenzen door de overheid. De resultaten met betrekking tot nieuw rechts pleiten inderdaad voor de stelling dat deze partijen aantrekkingskracht uitoefenen op kiezers door hun conservatieve standpunten over ordehandhaving.

Na toevoeging van politieke voorkeur in model E zien we dat het effect van het type huishouden is verdwenen. Ook het effect van religie is onder controle van politieke voorkeur niet meer aanwezig. Zowel het type huishouden als iemands religie hangen samen met conservatieve

opvattingen. Conservatieve opvattingen verklaren op hun beurt weer stemgedrag. Aangezien in model E na toevoeging van politieke voorkeur de effecten van het type huishouden en religie niet langer significant zijn terwijl het effect van angst voor terrorisme nauwelijks is afgenomen, is het des te aannemelijker dat huishoudtype en religie samenhangen met de steun voor concrete vrijheidsbeperkende maatregelen door de bijbehorende conservatieve opvattingen en niet door kwetsbaarheid.

5. Conclusie

We begonnen dit onderzoek met de vraag welke factoren de steun voor vrijheidsbeperking omwille van veiligheid verklaren. We onderscheidden daarbij ten eerste een algemene, maar expliciete houding ten aanzien van individuele vrijheidsbeperking omwille van veiligheid, en ten tweede een houding waarin dit dilemma meer impliciet ligt besloten; de steun voor concrete vrijheidsbeperkende veiligheidsmaatregelen. Op basis van zowel de literatuur over onveiligheidsgevoelens als conservatisme hebben we verwachtingen afgeleid en getoetst.

Voor de algemene steun voor vrijheidsbeperking geldt dat de samenhang met leeftijd correspondeert met de verwachtingen over zowel onveiligheidsgevoelens als het sociaal-cultureel conservatisme. Met betrekking tot de overige kwetsbaarheidskenmerken (geslacht, type huishouden en opleiding) bieden de niet-significante resultaten weinig ondersteuning voor de kwetsbaarheidstheorie. Voor de steun voor concrete veiligheidsmaatregelen geldt dat alleenstaanden vrijheidsbeperkende maatregelen minder aanvaarden dan niet-alleenstaanden, en dat religieuze mensen maatregelen vaker accepteren dan niet-religieuze mensen. We vinden hierin ondersteuning voor de benadering van vrijheidsbeperking aan de hand van conservatieve waardeoriëntaties. De resultaten met betrekking tot het soort huishouden zijn niet in overeenstemming met de kwetsbaarheidshypothese. Ouderen en lager opgeleiden geven vaker hun steun aan concrete veiligheidsmaatregelen. Dit is zowel in overeenstemming met de kwetsbaarheidstheorie als met de verwachtingen op basis van het conservatisme.

We veronderstelden dat mensen zich onveiliger voelen in onveilige buurten, waar de sociale samenhang gering is en in buurten met veel criminaliteit, en daarom de overheid ruimere bevoegdheden willen toekennen die voor bescherming zorgen. Echter, in buurten met weinig sociale cohesie en veel criminaliteit wordt niet meer (of minder) steun gevonden voor concrete of algemene vrijheidsbeperking. Kwetsbaarheidskenmerken lijken derhalve geen sterke verklaring te bieden voor de houdingen ten opzichte van individuele vrijheidsbeperking omwille van veiligheid. Een sterkere verklaring lijkt afkomstig uit een symbolische benadering van onveiligheid. Angst voor terrorisme verklaart in grote mate zowel de algemene steun voor veiligheid ten koste van vrijheid alsmede de steun voor concrete veiligheidsmaatregelen. Naarmate mensen bang zijn voor terrorisme in Nederland accepteren zij vaker dat individuele vrijheden worden begrensd ten behoeve van veiligheid. Een symbolische benadering van onveiligheidsgevoelens omvat een algemeen gevoel van onbehagen, wat leidt tot gevoelens van dreiging en weerloosheid. Niet de actuele en feitelijke kwetsbaarheid leidt tot acceptatie van vrijheidsbeperking,

maar het gevoel van hulpeloosheid. Het probleem is dat we met de angst voor terrorisme niet kunnen uitsluiten dat dit op rationele inschattingen tot stand is gekomen en we derhalve niet goed weten in hoeverre onze bevinding een ondersteuning is voor de symbolische benadering. Met betrekking tot de steun voor concrete veiligheidsmaatregelen verwachten we tevens nog een additioneel effect voor de angst van criminaliteit, omdat angst voor een terroristische aanslag de effecten van de significante kwetsbaarheidskenmerken niet medieert. Vervolgonderzoek zou ons hier verder kunnen helpen.

Met betrekking tot politieke voorkeur als indicator voor een sociaal-cultureel conservatieve waardenoriëntatie vinden we op basis van onze resultaten ondersteuning voor de conservatievemebenadering van het dilemma tussen vrijheid en veiligheid. Mensen met een religieus conservatieve politieke voorkeur, sociaal-cultureel conservatieve voorkeur, alsmede mensen met een voorkeur voor liberaal rechts, steunen vrijheidsbeperking vaker dan mensen met een voorkeur voor oud links. De resultaten voor de liberale politieke voorkeur tonen een opmerkelijk verschil aan tussen economisch conservatisme en sociaal-cultureel conservatisme. Vanuit het klassieke liberalisme was het te verwachten dat veiligheidsvraagstukken door liberalen het liefst buiten overheidsbemoeienis om geslecht worden, alhoewel Adam Smith reeds inzag dat veiligheid een belangrijk collectief goed is dat veelal door de overheid geproduceerd dient te worden. Eccleshall (2003) stelt dat historisch gezien vertegenwoordigers van liberale politieke stromingen hebben geijverd tegen willekeurig gezag om individuen vrij te maken. Liberalen streven volgens hem naar vrijheid door versplintering van centraal gezag, en gaan er daarbij vanuit dat burgers verantwoordelijk genoeg zijn om zonder tussenkomst van de staat te handelen. Deze antiautoritaire houding wordt wel gevonden voor mensen met een sociaal-progressieve voorkeur. Zij zijn conform de verwachting minder bereid vrijheidsbeperkingen te aanvaarden. De effecten van het type huishouden en religie verdwijnen grotendeels onder controle van politieke voorkeur, terwijl het effect van angst voor terrorisme nauwelijks afneemt. We zien hierin een ondersteuning voor de gedachte dat huishoudtype en religie niet samenhangen met de steun voor concrete vrijheidsbeperkende maatregelen door kwetsbaarheid, maar via de conservatieve waardenoriëntaties.

We hadden theoretische redenen om voor beide afhankelijke variabelen verschillende verwachtingen te formuleren over de sterkte van de verwachte effecten. We veronderstelden dat individuele kwetsbaarheid vooral van invloed was op de houding ten aanzien van veiligheid en ordehandhaving, en dus sterker zou samenhangen met de steun voor concrete veiligheidsmaatregelen dan met de algemene bereidheid vrijheid door de overheid te laten begrenzen. De gevonden resultaten ondersteunen deze verwachting. Factoren afgeleid uit de kwetsbaarheidstheorie (met uitzondering van leeftijd) hebben geen effect op de algemene bereidheid vrijheid in te leveren, maar wel op de acceptatie van concrete veiligheidsmaatregelen. Onze andere veronderstelling was dat factoren die we afleidden op basis van het conservatisme sterker zouden samenhangen met de algemene bereidheid vrijheid door de overheid te laten begrenzen dan met steun voor concrete veiligheidsmaatregelen. Voor deze verwachting vinden we geen ondersteuning. Niet alleen de kwetsbaarheidshypothese, maar ook de normenhypothese werd verworpen met betrekking tot de algemene bereidheid vrijheid in te leveren ten behoeve van veiligheid.

Voor vervolgonderzoek zou het goed zijn om meer vragen op te nemen over veiligheidsbeleving van mensen (angst voor criminaliteit, inschatting van criminaliteit/veiligheid, en persoonlijk slachtofferschap van criminaliteit). Naast de beleving van vrijheid kan zo ook de beleving van veiligheid sterker in het onderzoek aan bod komen. Dit biedt wellicht nieuwe inzichten met betrekking tot de bruikbaarheid van theorieën over kwetsbaarheidskenmerken en individuele onveiligheid. Voor vervolgonderzoek is het eveneens goed een stabiele meting van sociaal-conservatieve waardenoriëntaties mee te nemen, om ook conservatisme als verklaring voor de houding over vrijheidsbeperking aan een sterkere empirische test te onderwerpen.

Met betrekking tot concrete veiligheidsmaatregelen werd in NVO2005 gevraagd naar de aanvaardbaarheid van maatregelen indien deze 'zonder concrete aanleiding [worden] toegepast'. In vervolgonderzoek naar dit thema is het goed hier de aanleiding te specificeren. Op deze wijze is te achterhalen of bepaalde maatregelen vaker aanvaardbaar worden geacht in meer dreigende situaties. Naast condities met betrekking tot de omstandigheden waarbij vrijheidsbeperking wordt aanvaard, is het wellicht ook goed te kijken naar wat mensen van vrijheidsbeperking afweten. Welke rol speelt kennis over veiligheidsmaatregelen daarbij? Aanvaarden mensen dergelijke maatregelen vaker als ze van mening zijn dat deze maatregelen effectief zijn? Veiligheidskwesaties dwingen open samenlevingen ertoe de balans tussen vrijheid en veiligheid voortdurend te overwegen.

Noten

1. Giedo Jansen en Jochem Tolsma zijn als junioronderzoekers verbonden aan de sectie sociologie van de Radboud Universiteit in Nijmegen (ICS/NISCO). Nan Dirk de Graaf is professor en official fellow aan Nuffield College, University of Oxford. Richt correspondentie aan Giedo Jansen. Postbus 9104. 6500 HE Nijmegen. g.jansen@maw.ru.nl.
De auteurs danken mevr. drs. M.E.N. Nooter, directrice van het bureau Nationaal Comité 4 en 5 mei, alsmede dhr. D. Verzijden en dhr. D. Verhulst van onderzoeksbureau Veldkamp voor het beschikbaar stellen van de data van het Nationaal Vrijheidsonderzoek 2005. Eveneens bedanken de auteurs dhr. L. Prins en zijn collega's van het *Korps Landelijke Politiediensten*, *Dienst Nationale Recherche Informatie*, *Onderzoek en Analyse* voor het toegankelijk maken van de gegevens uit het HerkenningsdienstSysteem (HKS) 2000-2004. Tot slot danken de auteurs Tom van der Meer voor zijn bruikbare adviezen.
2. In additionele analyses zijn leeftijd en opleidingsniveau categorisch opgenomen. Deze wijze van operationalisering leidt niet tot substantieel verschillende resultaten.
3. De mate van sociale desorganisatie in een buurt hangt positief samen met de mate van criminaliteit in een buurt (0,53; $p < 0,01$), wat een indicatie is voor de validiteit van beide schalen.
4. In enkele additionele analyses met een kleinere steekproef ($N = 675$) hebben we partijnamen vervangen door de scores op een drietal dimensies op basis van de Party Manifesto Data (Klingemann, Volkens, Bara, Budge, 2006; Pennings en Keman, 2003). Voor de links-rechts dimensie geldt: (CDA = 1; PvdA = 0,78; VVD = 1,7; SP = 0,16; GL = 0,24; LPF = 0,82; D66 = 0,74; CU = 1,3 SGP = CU). Voor de progressief-conservatief dimensie (die we verkregen van Sara Hobolt, Universiteit van Oxford) geldt (CDA = 1,67; PvdA = -7,02; VVD = 16,26; SP = -15,56; GL = 16,43; LPF = 6,37; D66 = 11,27; CU = 18,97 SGP = CU) en tot slot (omdat de progressief conservatief dimensie een tamelijk instabiele schaal is) hebben we de partijen geordend op basis van het gewicht wat hun partijprogramma toekent aan het beleidsthema's over ordehandhaving (CDA = 8,56; PvdA = 9,52; VVD = 16,26; SP = 6,71; GL = 7,42; LPF = 10,29; D66 = 13,91; CU = 7,95 SGP = CU). Bij het ontbreken van gegevens

over de SGP kennen we deze partij dezelfde scores toe als de ChristenUnie. Alledrie de dimensies hangen positief samen met zowel de algemene bereidheid om vrijheid in te leveren ten behoeve van veiligheid als met de steun voor concrete veiligheidsmaatregelen.

De Party Manifesto Data waarop Pennings en Keman hun indeling baseren, heeft betrekking op

de verkiezingen van 2002 en 2003. Gezien het percentage mensen met een voorkeur voor Geert Wilders (PVV), en mensen zonder (gerichte) politieke voorkeur in onze steekproef uit 2005 (in totaal 19 procent) beperken we het verlies aan respondenten door in de gepresenteerde analyses de politieke voorkeur als categorische variabele op te nemen.

Literatuur

- Achterberg, P. (2005). Op weg naar een nieuwe politieke cultuur. Klassen en stemgedrag in laatmoderne samenlevingen. *Sociologie*, 1, 70-89.
- Achterberg, P. & Houtman, D. (2003). Het spook van de rechtse arbeidersklasse. Een culturele verklaring voor 'tegennatuurlijk' stemgedrag. *Sociologische Gids*, 50(10), 8-25.
- Adams, G.D. (1997). Abortion: Evidence of an Issue Evolution. *American Journal of Political Science*, 41, 718-737.
- Carmines, E.G. & Woods, J. (2002). The role of party activists in the evolution of the abortion issue. *Political Behavior*, 24, 361-377.
- Carmines, E.G., & Stimson, J.A. (1989). *Issue evolution: race and the transformation of American politics*. Princeton: Princeton University Press.
- College Bescherming Persoonsgegevens (2004). *Camera's in het publieke domein: privacynormen voor cameratoezicht op de openbare orde*. Den Haag: College Bescherming Persoonsgegevens.
- Davis, D.W. & Silver, B.D. (2004). Civil Liberties vs. Security: Public Opinion in the Context of the Terrorist Attacks on America. *American Journal of Political Science*, 48 (1), 28-46.
- Downs, A. (1957). An Economic Theory of Political Action in a Democracy. *The Journal of Political Economy*, 65, 135-150.
- Duthler, A. (2005). Privacy en veiligheid. Op zoek naar een liberale balans. *Liberaal Reveil*, 4 & 5, 176-181.
- Eccleshall, R. (2003). Liberalism. In R. Eccleshall (Ed.). *Political Ideologies: an introduction* (pp. 17-39). London: Routledge.
- Elchardus, M., Groof, S. de & Smits, W. (2005). Rationele angst of collectieve voorstelling van onbehagen. Een vergelijking van twee paradigma's ter verklaring van onveiligheidsgevoelens. *Mens en Maatschappij*, 80 (1), 48-68.
- Felling, A. & Peters, J. (1986). Conservatism: a multidimensional concept. *The Netherlands Journal of Sociology*, 22, 36-60.
- Franklin, C.H. (1984). Issue Preferences, Socialization, and the Evolution of Party Identification. *American Journal of Political Science*, 28, 459-478.
- Geelhoed, F. (2005). Verbeelde veiligheid: over effecten van cameratoezicht in het publieke domein. *Tijdschrift voor Veiligheid*, 4(2), 2-27.
- Gould, J.B. (2002). Playing with Fire: The Civil Liberties Implications of September 11th. *Public Administration Review*, 62, 74-79.

- Graaf, N.D. de, Heath, A., Need, A. (2001). Declining Cleavages and Political Choices: the Interplay of Social and Political Factors in the Netherlands. *Electoral Studies*, 20, 1-15.
- Huddy, L., Feldman, S., Taber, C. & Lahav, G. (2005). Threat, Anxiety, and Support of Antiterrorism Policies. *American Journal of Political Science*, 49, 593-608.
- Klingemann, H.D. & Volkens, A., Bara, J. & Budge, I. (2006). *Mapping Policy Preferences II: Estimates for Parties, Electors and Governments in Central and Eastern Europe, European Union and OECD 1990-2003*. New York: Oxford University Press.
- Konink, M. de & Scheepers, P. (1998). De publieke opinie over het resocialiseren van misdadigers. *Tijdschrift voor Criminologie*, 10(3), 257-272.
- Lewis, C.W. (2005). The Clash between Security and Liberty in the U.S. Response to Terror. *Public Administration Review*, 65(1), 18-30.
- Meer, T. van der (2006). Staat en gemeenschap in conservatief perspectief. In H. Pellikaan & S. van der Lubben (Eds). *Ruimte op rechts? conservatieve onderstroom in de Lage Landen*. Utrecht: Spectrum.
- MacDonald, S.E. & Rabinowitz, G. & Listhaug O. (1995). Political Sophistication and Models of Issue Voting. *British Journal of Political Science*, 25, 453-483.
- Middendorp, C. (1978). *Progressiveness and conservatism. The fundamental dimensions of ideological controversy and their relationship to social class*. Den Haag/Paris/New York: Mouton.
- Middendorp, C.P. (1991). *Ideology in Dutch Politics: The Democratic System Reconsidered (1970-1985)*. Assen: Van Gorcum.
- Ministerie van Justitie (2003). *Identificatieplicht wordt uitgebreid*. Persbericht: 19-09-2003. Beschikbaar op: <http://www.justitie.nl/actueel/persberichten> Bezocht: 08-02-2007.
- Ministerie van Justitie (2004). *Vergroten slagvaardigheid door bundelen terrorismebestrijding*. Persbericht Ministerraad 10/09/2004. Beschikbaar op: <http://www.minaz.nl/data/1094823830.pdf> Bezocht: 10/3/2006.
- Ministerie van Justitie (2006). *Senaat stemt in met bevoegdheden terrorismebestrijding*. Persbericht: 14-11-2006. Beschikbaar op: <http://www.justitie.nl/actueel/persberichten> Bezocht: 18-01-2007.
- Pennings, P. & Keman, H. (2003). The Dutch Parliamentary Elections in 2002 and 2003: The Rise and Decline of the Fortuyn Movement. *Acta Politica*, 38, 51-68.
- Rountree, P.W. (1998). A Reexamination of the Crime-Fear Linkage. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 35, 341-372.
- Sampson, R.J. & Groves, W.B. (1989). Community Structure and Crime: Testing Social-Disorganisation Theory. *The American Journal of Sociology*, 94, 774-802.
- Scheepers, P., Ester, P. & De Witte, H. (1999). Understanding Ideological Trends in Dutch Society: Middendorp's Contributions. In H. De Witte & P. Scheepers (Eds.) *Ideology in the Low Countries: trends, models, and lacunae*. Assen: Van Gorcum.
- Scheepers P., te Grotenhuis M., Bosch A. (1999). Trends in conservatism in the Netherlands 1970-1992. In H. de Witte & P. Scheepers (Eds.). *Ideology in the Low Countries: trends, models, and lacunae*. Assen: Van Gorcum.
- Shaw, C.R. & McKay, H.D. (1942). *Juvenile Delinquency and Urban Areas*. Chicago: University of Chicago Press.

- Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden (1999). Wet van 27 mei 1999 tot wijziging van Wetboek van strafvordering in verband met de regeling van enige bijzondere bevoegdheden tot opsporing en wijziging van enige andere bepalingen (bijzondere opsporingsbevoegdheden). *Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden*. 1999: 245.
- Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden (2004). Besluit van 9 november 2004 tot vaststelling van het tijdstip van inwerkingtreding van de Wet op de uitgebreide identificatieplicht. *Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden*. 2004: 583.
- Taylor, R.B. & Hale, M. (1986). Criminology. Testing alternative models of fear of crime. *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 77, 151-189.
- Verzijden, D. & Nauta, B. (2005). *Nationaal Vrijheidsonderzoek 2005*. Amsterdam: Veldkamp.
- Willem, J.A. van (1997). Slachtofferschap en onveiligheidsgevoelens. In K. Wittebrood, J.A. Michon & M.J. ter Voert (Red.). *Nederlanders over criminaliteit en rechtshandhaving*. Gouda: Quint.
- Wittebrood, K. (2000). Buurten en geweldscriminaliteit: een multilevel-analyse. *Mens & Maatschappij*, 75(2), 92-109.
- Waldron, J. (2003). Security and Liberty: The Image of Balance. *Journal of Political Philosophy*, 11, 191-210.

Appendix

Tabel A.1: Factorladingen van items van steun voor vrijheidsbeperkende veiligheidsmaatregelen

N = 1064

Item	Factor 1	
<i>In hoeverre bent u het eens met de stelling:</i>		
De overheid mag bepaalde vrijheden inperken om daarbij de veiligheid van iedereen te bevorderen	0,39	
<i>aanvaardbaar dat [maatregel] zonder directe of concrete aanleiding worden ingezet ten behoeve van meer veiligheid</i>		
Cameratoezicht	0,55	0,53
Identificatieplicht	0,66	0,59
Fouilleren	0,77	0,77
Telefoon af luisteren	0,82	0,83
Bekijken van het internetverkeer	0,77	0,77
Huiszoeking	0,81	0,80
Preventieve hechtenis	0,73	0,72
Eigenwaarde	4,31	4,18
R ²	49,09	52,46
Cronbachs α	0,88	0,88

Bron: Nationaal Vrijheidsonderzoek 2005